

АЛЛА ХОМЕНКО

(Полтава)

ІНДИВІДУАЛЬНО-ГУМАНІСТИЧНИЙ ПІДХІД У ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано проблему здійснення виховання особистості на основі індивідуально-гуманістичного підходу, обґрунтовано необхідність формування гуманістичної спрямованості професійної діяльності вчителя. Розкрито сутність, структуру та виховальні позиції індивідуально-гуманістичного підходу в контексті педагогічної взаємодії вчителя й учня.

Ключові слова: *індивідуально-гуманістичний підхід, виховання, особистість, гуманістична спрямованість професійної діяльності вчителя, виховальні позиції.*

Головні напрями реформування освіти і виховання, викладені в "Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки" передбачають побудову виховання особистості на принципах гуманної педагогіки, яка визначається як методологічна стратегія професійної діяльності вчителя. Сутнісними ознаками цих змін є виховання особистості дитини на засадах індивідуалізації в процесі суб'єкт-суб'єктної виховальної взаємодії з учителем, наданні необхідної допомоги у самопізнанні, саморозвитку й життєтворчості.

Одним з основних завдань методології виховного процесу є обґрунтування ефективності інтеграції сучасних наукових підходів до виховання особистості, які забезпечують дієвість освітніх перетворень в Україні у відповідності до оновленої особистісно-гуманістичної парадигми виховання, обґрунтованої у педагогічній науці А. Бойко.

Зіставно-порівняльний аналіз наукових праць дозволяє стверджувати, що поняття „підхід” розглядається у педагогічній науці як напрям, на основі якого здійснюється науковий пошук; як наукова думка, з позиції якої розглядається суб'єкт, об'єкт чи педагогічне явище в цілому; як система взаємодетермінованих принципів і методів дослідження; як спосіб взаємодії, що забезпечує становлення ціннісного світу особистості.

Науковий підхід у формуванні педагогічної взаємодії вчителя й учня сприяє цілісному поступовому розвитку дитини на основі формування системи загальнолюдських (абсолютно вічних), національних, громадянських, сімейних, особистісних та валео-екологічних цінностей людського життя, що визначають характер її спілкування, діяльності й відносин у соціумі.

Також науковий підхід у вихованні особистості є особливим способом мислення та пізнання об'єктивної педагогічної реальності вчителем, що формується умовами здійснення освітніх перетворень в країні, високим рівнем розвитку особистісно-професійної компетентності педагога та цілісним спрямуванням педагогічної взаємодії на взаємозумовлене особистісне зростання вчителя й учня в процесі формування суб'єкт-суб'єктних морально-естетичних творчих виховальних відносин.

На нашу думку, одним із провідних наукових підходів у вихованні особистості є індивідуально-гуманістичний, який визначає характер педагогічної взаємодії вчителя й учня і передбачає спрямування виховання, навчання, освіти й розвитку

особистості учня від просвітництва до здійснення життєтворчої та культуротворчої місії.

Основні ідеї, принципи, положення гуманної педагогіки знаходять своє відображення у концепціях особистісно орієнтованої освіти, навчання і виховання (Ш. Амонашвілі, І. Бех, А. Бойко, Є. Бондаревська, М. Красовицький, А. Петровський, А. Подмазін, О. Савченко, В. Серіков, І. Якіманська). У більшості наукових досліджень індивідуальна ціннісно-гуманна взаємодія вихователя й вихованця трактується як виховальний процес, у центрі якого перебуває цілісна особистість дитини як суб'єкта власного розвитку і життя. Вона – мета, результат і головний критерій якості виховання.

Ретроспективний теоретичний аналіз творів педагогів-класиків (Ш. Амонашвілі, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський), результати досліджень представників психолого-педагогічної науки [1; 3; 4] переконують, що передумовою здійснення індивідуально-гуманістичного підходу у вихованні особистості дитини є спрямованість професійної діяльності вчителя.

Традиційно спрямованість особистості розглядається через звернення до мотиваційної і сфери потреб, через виявлення інтересів, прагнень, переконань, характеру і здібностей особистості (Б. Ананьєв, Л. Божович, Б. Ломов, С. Рубінштейн), а також через цінності особистості й ціннісні орієнтації (О. Вишневський, О. Здравомислов).

Педагогічна спрямованість розуміється вченими як тягіння й інтерес до практичної педагогічної діяльності, проте, на нашу думку, специфіка педагогічної професії полягає не стільки в активній позиції вчителя, скільки в його вмінні викликати активність учнів, стимулювати їх ініціативу й пізнавальну діяльність, залучити до співпраці й співтворчості. Тому, на наш погляд, доцільнішою є характеристика спрямованості особистості через її ціннісно-змістовні утворення, а саме: цінності, ціннісні орієнтації, досвід вчинкової діяльності, форми поведінки, самооцінку.

Спостерігаючи за формуванням відносин між учителем і учнями, ми не можемо не помічати різну ступінь успішності взаємодії вчителя з дітьми, яка залежить, на наш погляд, від: особистісно-професійних якостей учителя, рівня розвитку міжособистісних контактів у педагогічному колективі, відносин із адміністрацією школи й батьками учнів, а саме головне – від підходу до виховання особистості, що в цілісній єдності визначають характер самої взаємодії.

Педагоги, які з високим рівнем ефективності будують ситуаційні, рольові й міжособистісні відносини мають розвинену професійну якість – особистісну флексібельність (гнучкість, варіативність), яка полягає у здібності вчителя відмовитися від неефективних засобів виховальної діяльності, прийомів мислення, способів поведінки й виробити власні, або прийняти нові, оригінальні підходи для створення психологічно-комфортних виховальних ситуацій та розв'язання проблемних питань у відносинах із учнями.

Тому під гуманістичною педагогічною спрямованістю професійної діяльності вчителя ми розуміємо орієнтацію вчителя на взаємодію з дітьми, яка зумовлена моральною чутливістю до них, усвідомленням важливості своєї соціальної ролі в суспільстві, що проявляється в індивідуально-гуманному підході до кожної дитини, прагненням виховати в ній кращі людські якості.

Аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень у галузі гуманної педагогіки (Ш. Амонашвілі), вивчення передового педагогічного досвіду вчителів, власний педагогічний досвід, а також емпіричні методи дослідження дозволили нам визначити умови функціонування гуманістичної спрямованості професійної діяльності вчителя.

Першою і найважливішою умовою є створення атмосфери довіри у відносинах із учнями. Основним стрижнем цієї атмосфери є емпатійне спонування й емпатійне розуміння. Перше виступає як не завжди усвідомлена емоційна реакція (як учителя так і учня), а друге являє собою пізнавальний процес, дієвий механізм морального вибору, який проходить декілька етапів у своєму розвитку – від емоційної близькості, співпереживання, співчуття до найвищого ступеня – дієвої співучасті в житті дитини. Е. Еріксон розглядає почуття глибокої довіри в якості фундаментальної психологічної передумови всього життя [12, с. 221]. У ситуації довіри дитина, виходячи з почуття самоповаги, спираючись на власні фізичні й духовні сили, на самостійність, прагне проявити всі кращі якості своєї особистості. Атмосфера довіри закріплює відносини вчителів і дітей, орієнтацію на вищі моральні цінності; сприяє розвитку духовної незалежності, внутрішньої самостійності й відповідальності; формує стійкість у складних життєвих ситуаціях.

Наступна умова – створення відчуття психологічного комфорту у відносинах на основі розуміння емоційного стану учня. Підтримка стабільного позитивно-емоційного стану школяра у процесі відносин обумовлюється необхідністю постійної підтримки сприятливого психологічного клімату в класі, регулюванні взаємовідносин із учителями, батьками, однолітками. Зняття напруги у відносинах спрямовується вчителем на попередження конфліктних ситуацій у дитячому колективі, переключення свідомості, пам'яті, уяви учнів із негативного стану в розслаблений. При цьому вчителю слід враховувати відносну перевагу біологічно детермінованих компонентів особистості учня (темперамент, нахили, елементарні потреби, нижчі емоції) над соціально-детермінованими, надбаними у процесі індивідуального життя, а також ситуативний характер мотивації поведінки, слабкість волі, вплив навіювання, незрілість самосвідомості.

Відчуття психологічного комфорту проявляється у учня у гарному настрої, рівновазі емоційного стану, бажанні діяти й спілкуватися. Відносини психологічного комфорту потребують спеціальних методів і прийомів взаємодії й спілкування. Ними можуть бути зацікавлене обговорення загальних і особистісних проблем; поради вчителя; довірлива бесіда, обмін особистісними таємницями; розповідь про себе, сповідь; товариські дискусії та інші.

Також важливою умовою функціонування гуманістичної спрямованості професійної діяльності вчителя є створення реального відчуття рівності, співпраці й співтворчості у відносинах. Успіх у спілкуванні, особистісних справах встановлює між учителем і учнем психологічну сумісність, рівність, упевненість у своїх силах, закріплює людські й ділові якості. Діти цінують щире увагу до себе, глибоку зацікавленість своїми проблемами, інстинктивно тягнуться до вчителів, які вміють захоплювати корисними справами, організувати їх, досягати успіху. Не можна байдуже переконувати, формально вимагати або безпристрасно заохочувати. Співпраця між учителем і учнями означає безпосередню участь у створенні моральних і матеріальних цінностей, зацікавлене ставлення до настанов учителя, взаєморозуміння й взаємопідтримку, діалогічність спілкування.

Співтворчість є вищим рівнем гуманної взаємодії вчителя й учнів. А. Бойко визначає її як „... суб'єкт-суб'єктну взаємодію, під час якої педагог і учні об'єднані творчим діалогом – пошуком нерозкритих потенційних можливостей навчально-виховного процесу з метою активного саморозвитку і самовираження особистості кожної дитини, а також виявлення найкращих духовних якостей, всього арсеналу педагогічних засобів і творчих здібностей учителя і учня” [5, с. 85].

На наш погляд, цей рівень може бути досягнуто тільки завдяки неперервній науково-методичній освіті вчителя і високопрофесійному оволодінні ним технікою вчительської праці. Тому вагоме значення для досягнення співпраці й спів-

творчості вчителя й учнів є рівень професійної компетентності вчителя з формування гуманних відносин.

Отже, ставлення до учня як до мети, а не засобу виховного процесу; забезпечення морально-духовного розвитку школяра на основі самопізнання; допомога і підтримка; переконання в тому, що дитина може бути кращою, ніж її вчинки і первісно заслуговує довіри; визнання законності її інтересів, прагнення до організації спільного пошуку рішень і включення учня в процес діалогічної взаємодії; покладання на себе відповідальності за виховання й розвиток особистості учнів надає можливість учителю формувати відносини на індивідуально-гуманній основі.

Таким чином, гуманістична спрямованість передбачає ціннісну орієнтацію на особистість учня, врахування його інтересів і потреб, повагу, емпатійне й оптимістичне ставлення щодо проявів його особистості й визначається нами як: 1) сукупність гуманних якостей особистості вчителя – людяності, доброзичливості, лагідності, привітності, поваги до дитини, емпатії, педагогічного такту, толерантності, справедливості, оптимізму; 2) стійких ціннісних орієнтацій – на розвиток особистості школяра, на гуманістично-діалогічне спілкування з ним, на обмін духовними цінностями, на здійснення високоморальних учинків; 3) гуманних виховних позицій – прийняття, визнання, розуміння, оптимістичного ставлення до дитини.

Урахування особливостей розвитку дітей шкільного віку надає можливість учителю цілеспрямовано, планомірно, послідовно формувати виховальні відносини. При цьому особливого значення набуває виховання такої фундаментальної якості, як здатність цінувати особистість іншої людини, яка виявляється в моральних вчинках. „Тільки у процесі виховання у дитини цінності людської особистості можливо сформувані в неї й адекватно оцінити власну значущість, без якої не можливе її моральне удосконалення”, – зазначає І. Бех. Відбувається це на основі особистісного підходу вчителя до учня в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Особистісний підхід розглядається у педагогічній науці як єдність особистісного і діяльнісного компонентів. У сучасних дослідженнях він визначається як особистісно орієнтований [6; 7; 8]. Як показує теоретичний аналіз, концептуальною основою особистісно орієнтованого підходу є педагогічні ідеї В. Сухомлинського: визнання учня особистістю з почуттям власної гідності: „... Виховання людської особистості – це насамперед виховання почуття власної гідності” [11, с. 246]; неповторність кожної дитини: „... У практиці своєї виховної роботи ми виходимо з того, що людина неповторна” [10, с. 284]. „Ми глибоко переконані в тому, що не має людини, яка в належних умовах, за вмілого виховання не виявила б свого самобутнього, неповторного таланту. ... Поважати в кожному учневі людину, виявляти до нього гуманне ставлення – це насамперед розкрити в ньому таку людську неповторність” [10, с. 88-89]; індивідуалізація виховного впливу: „... Досвід переконує, якщо в школі ... шістсот учнів, то це означає, треба шукати шістсот індивідуальних стежок” [11, с. 247]; отримання позитивних почуттів у процесі взаємодії: „... Радість, як джерело оптимістичної впевненості дитини у своїх силах, є умовою того багатства ставлення до навколишнього світу, без якого неможливий духовний розвиток, ... розкриття природних нахилів, здібностей, обдарувань” [10, с. 235]; людяність, чуйність і тактовність у відносинах із учнем: „... Треба щоб дитина відчувала своє зростання, переживала радість успіху. Питання це дуже складне, і в цій сфері виховання педагогу треба бути насамперед чуйною, сердечною, тактовною людиною” [10, с. 83]; розвиток особистості учня залежить від розвитку особистості вчителя: „... Ми мусимо бути зразком багатства духовного життя; лише за цієї умови ми маємо моральне право виховувати” [9, с. 383].

На думку І. Бега, „... особистісно орієнтований підхід, як нова модель виховання, потребує розробки відповідної психологічно вираженої і соціально продуктивної корекції; здатної бути міцним науковим підґрунтям у створенні високоефективних технологій і методів” [2, с. 3]. Автор визначає ряд інваріантів як установлених і незмінних наукових вимог, на основі яких має реалізуватися особистісно орієнтований підхід і педагогічна діяльність при здійсненні виховання дитини [2]. Таким чином, „... особистісно орієнтований підхід виступає методологічною орієнтацією в педагогічній діяльності, яка дозволяє засобом опори на систему взаємопов'язаних понять, ідей і способів забезпечити і підтримати процеси самопізнання, самопобудови і самореалізації особистості дитини, розвитку її неповторної індивідуальності” [8, с. 3].

Враховуючи демократичні процеси, що відбуваються в суспільстві, беручи до уваги гуманність, як іманентно характерну рису українського народу і зберігаючи основні характеристики особистісно орієнтованого підходу, ми визначаємо власний – індивідуально-гуманістичний. Індивідуально-гуманістичний підхід ми розуміємо як опору на індивідуальні позитивні якості учня, гуманне начало в його особистості, особливості емоційно-чуттєвої сфери.

Його реалізація на практиці вимагає, щоб учитель: 1) знав індивідуальні особливості учня; 2) вмів діагностувати реальний рівень сформованості певних якостей особистості, образ мислення, мотиви, ціннісні орієнтації; 3) постійно організовував духовно-практичну діяльність дитини, яка б забезпечувала її емоційно-духовний розвиток; 4) своєчасно попереджував і усував причини, що заважають досягненню виховної мети; 5) створював умови для саморозвитку дитини; 6) допомагав у виборі мети, методів і форм самовиховання; 7) розвивав самостійність, ініціативу, самодіяльність учнів. При цьому максимально спирався на власну професійну активність, постійно займався самовдосконаленням.

Усе сказане вище дозволяє нам виділити основні виховні позиції вчителя, на яких ґрунтується індивідуально-гуманістичний підхід у відносинах із учнем. До них ми відносимо: сприйняття учня як рівноправну особистість у вчинковій діяльності й діалогічному спілкуванні; повагу й позитивне, емпатійне ставлення до нього у діалогічній взаємодії; оптимістичне відношення щодо проявів його особистості в спілкуванні, діяльності й поведінці.

Рівноправне партнерство, на наш погляд, не є ігноруванням або скасуванням статусних відмінностей між учителем і учнем. Мова йде про право дитини бути дійсним суб'єктом педагогічної взаємодії, бо в цьому аспекті постать вчителя може бути фактором руйнування особистості учня (якщо він підходить до неї з позиції тиску і маніпулювання), або зростання її саморозуміння, самоповаги, саморозвитку (якщо мова йде про гуманістичні виховні позиції вчителя). Рівноправність виявляється у наданні школяреві права вільно висловлювати свою думку, міркування з будь-яких питань суспільної свідомості й право у належній формі не погоджуватися з думкою вчителя, або встановлювати причини помилковості своїх міркувань. Показником цієї рівноправності у процесі гуманної взаємодії виступає діалог.

Повага проявляється як підтримка вчителем учня на шляху до мети, як допомога у самовизначенні в дитині почуття людської гідності через доброзичливе, ввічливе ставлення вчителя, змістовну обґрунтовану вимогливість, турботливість у процесі індивідуальної взаємодії. Поступово цей принцип трансформується у взаємоповагу учня й вчителя. Реалізація цієї виховальної позиції професійної діяльності й спілкування вчителя відображає аспект педагогічної культури відносин, яка проявляється у психолого-педагогічній ерудованості вчителя, рівні його

педагогічної майстерності, ступені розвитку педагогічних здібностей, морально-емоційний вихованості.

Логіко-теоретичний аналіз дозволяє розглядати емпатію як одну із найважливіших ознак гуманістичної спрямованості особистості вчителя. Вона допомагає вчителю і учню поєднатися з духовним світом один одного, уникнути почуття самотності. „Самою головною рисою педагогічної культури повинно бути відчуття духовного світу кожної дитини, здатність приділити кожній дитині стільки уваги і духовних сил, скільки необхідно для того, щоб дитина відчула, що про неї не забувають, її горе, її образи і страждання поділяють”, – зауважував В. Сухомлинський [9, с. 167].

Оптимістичне ставлення передбачає педагогічну віру в учня, яка керує професійною діяльністю і діалогічним спілкуванням учителя, визначає основний стрижень його поведінкової реакції на вчинки учня, живить його оптимізм. Педагогічна віра також ґрунтується на глибокій повазі й щирому переконанні, що кожен учень має широкі можливості для розумового й морального розвитку. Спостереження показує, що вчитель, який переконаний у наявності позитивних рис у своїх вихованців, викликає прагнення в учнів виправдати довіру, проявити ці якості у діяльності, спілкуванні й поведінці, тим самим підвищити почуття власної гідності у відносинах.

У виховальному процесі загальноосвітньої школи ми часто спостерігаємо за порушенням цього положення. Вчителі можуть звинувачувати й соромити, повчати й докоряти, ставити „діагнози”, глузувати й принижувати, погрожувати й задобрувати. Ці методи взаємодії роблять дітей жорстокими і безжалісними.

Інтеракційний аналіз свідчить, що оцінка вчителем особистості учня є причиною і наслідком його поведінки. Якщо вчитель часто говорить вихованцеві що він доброзичливий і працелюбний, а не лінивий і посередній, він поступово піднімається до ціннісних норм гуманної взаємодії. На наш погляд, різниця між професійною і непрофесійною педагогічною діяльністю полягає в тому, що вчителі, характерною рисою яких є гуманістична спрямованість їх особистості, намагаються розібратися, що сталося з дитиною у даній ситуації; інші – оцінюють характер учня і його особистісні якості. У першому випадку проявляється турботливість і зацікавленість, у другому – збуджується почуття тривоги і образи. Давати оцінку ситуації, а не характеризувати особистість дитини є головним принципом гуманної професійної діяльності вчителя. Отже, педагогічний оптимізм формує впевненість в учня, що він може бути кращим ніж його вчинки.

Таким чином, індивідуально-гуманістичний підхід у взаємодії вчителя й учня створює сприятливі умови для наукового керування процесом морального сходження дитини, власного особистісно-професійного зростання й самовдосконалення вчителя, а також повноцінного ефективного забезпечення формування гуманних відносин у виховальному процесі загальноосвітньої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Бех І. Д. Інваріанти особистісного підходу до виховання / І. Д. Бех // Виховання в школі / упоряд. В. Варава, В. Зоц. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2003. – 128 с.
3. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. – М. : Изд. МГУ, 1982. – 200 с.
4. Бойко А. М. Концептуальні основи особистісно-соціального виховання / А. М. Бойко // Постметодика. – 2002. – № 5-6. – С. 4-12.
5. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко. – К. : ІЗМН, 1996. – 232 с.

6. Бондаревская Е. В. Личностно-ориентированное образование : опыт разработки парадигмы / Е. В. Бондаревская. – Ростов-на-Дону, 1997. – 237 с.

7. Власенко А. Н. Особистісно орієнтований підхід у вихованні майбутніх освітян / А. Н. Власенко // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. – М-во освіти і науки України, Наук.-метод. центр вищої освіти. – К., 2001. – С. 19-24.

8. Степанов Е. Н. Личностно-ориентированный подход в педагогической деятельности / Е. Н. Степанов // Воспитание школьников. – 2003. – № 2. – С. 2-5.

9. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. Серце віддаю дітям. Листи до сина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1976. – . – Т. 3. – 670 с.

10. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1976. – . – Т. 1. – 654 с.

11. Сухомлинський В. О. Статті / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1976. – . – Т. 5 – 639 с.

12. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. Основные положения, исследования и применения / Л. Хьел, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, Пресс, 1997. – 608 с.

АЛЛА ХОМЕНКО

ИНДИВИДУАЛЬНО-ГУМАНИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ВОСПИТАНИИ ЛИЧНОСТИ

Проанализирована проблема осуществления воспитания личности на основе индивидуально-гуманистического подхода, обоснована необходимость формирования гуманистической направленности профессиональной деятельности учителя. Раскрыта сущность, структура и воспитательные позиции индивидуально-гуманистического подхода в контексте педагогического взаимодействия учителя и ученика.

Ключевые слова: индивидуально-гуманистический подход, воспитание, личность, гуманистическая направленность профессиональной деятельности учителя, воспитательные позиции.

ALLA KHOMENKO

INDIVIDUAL AND HUMANISTIC APPROACH IN THE UPBRINGING OF THE INDIVIDUAL

The problem of the upbringing of a person on the basis of individual and humanistic approach is analyzed in the article. The author substantiates the necessity of forming the humanistic orientation of a professional teaching activity as a prerequisite implement of the individual and humanistic approach in the upbringing of the individual. The nature, structure and operating conditions in the pedagogical process of secondary school are revealed.

The conceptual basis of the individual approach in the upbringing of the individual is substantiated. The author characterizes some invariants as specific and immutable scientific requirements. Personality oriented approach and teaching activities in the implementation of child-rearing is realized on these bases.

It is proved that individual humanistic approach in upbringing of the individual is an effective and efficient mechanism for implementing a new paradigm of education in Ukraine. Its nature and structure is revealed. The author determines the requirements for a professional teaching activity on the basis of an individual and humanistic approach and characterizes main teaching positions in dealing with the student.

It is shown that the perception of the student as an equal individual in an activity and a dialogical communication; respect and positive attitude to student in a dialogical interaction; optimistic attitude about the manifestations of his personality in communication, activity and behavior creates favorable conditions for scientific management of the process of moral development of a child, personal and professional growth and self-improvement of a teacher and an effective forming of human relations in the process of foster school.

Keywords: personal and humanistic approach, education, personality, humanistic orientation of a professional teaching activity, educational positions.

Одержано 13.05.2013, рекомендовано до друку 20.05.2013.